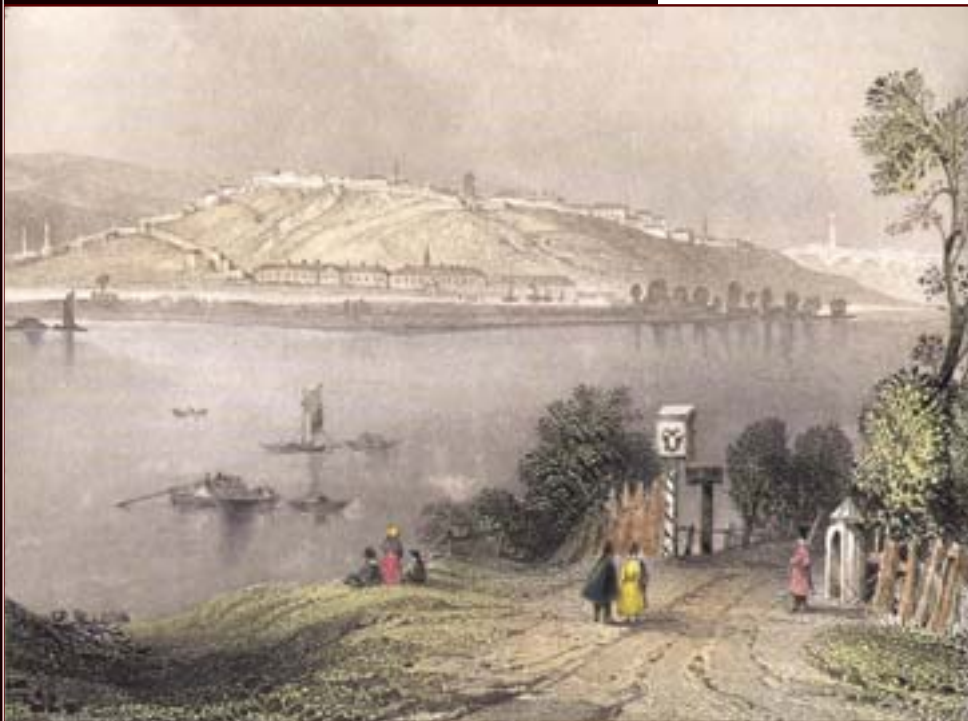

КАПИЈЕ НАШИХ СУДБИНА

Својим монументалним архитектурама, комплексним фортификацијама и војним стратешким положајима, тврђаве на Дунаву вековима доминирају непредвидивим простором цивилизацијског размеђа европске историје. Оне су статусне капије разноликих граница: цивилизације и варвара, хришћанства и ислама, Балкана и Европе, али и неминовне раскрснице главних путева. Одређујући на тај начин судбине својих савременика, оне су с временом постајале и капије наших судбина.

Дунав

РЕКА КОЈА СПАЈА

У збивањима испуњеним немирима, сеобама, бојевима, Дунав је на разне начине улазио у европску историју. Сувише споро је сазревала мисао да крваве странице прошлости која се збивала на Дунаву и улогу да служи као граница народима, треба заменити смислом реке која спаја.

Мисао о Дунаву као реци која спаја изречена је у Савету Европе 1956. године, када је састављена њена Програмска карта вода (Wassercharter). Тамо је објављено и начело: „Вода не познаје државне границе. Она захтева међународну сарадњу, заједнички напор да се сачува њен угрожен живот“.

За испуњене тако образложеног начела нема важнијег задатка од оног који уједињену Европу обавезује на заједничку бригу о очувању њене најважније реке. Није спорно да ли Дунав припада Европи, већ да ли Европа припада Дунаву. Доживљена злоупотреба Дунава, која га је претварала у магистралу европске прошлости, протумачене тако да у њеном језгру остану нетакнуте могућности изазивања будућих сукоба, не сме се понављати. Такву будућност Дунав не заслужује!

То је исувише стара, поштована достојна река. То су споменици који ублажавају мрачне странице људских падова, свих оних немира који су на њеним обалама учвршћивали неспокојство и гасили утопије о бољем свету. Постоји и археологија Дунава која

неће трагати само за материјалним остацима, као потврдама људског постојања. Треба се заложити за друге задатке ове науке, која је окренута духовним вредностима, чији докази сведоче о узајамном примању и давању, без којег нема живот-ног опстанка.

Овакво схватање даје Дунаву виши смисао и допуњава веровања да та река извире из раја. Онај ко је то први написао, хтео је да свет упозори на величину дарова који могу да потекну као знамење небеске милости и дарожљивости. Исто-времено, била је то опомена људима да својом лакомошћу не проиграју вредност онога што им је природа подарила и да својој реци прилазе као брижни чувари. Повесть збивања на Дунаву ствара могућност да се идеја протицања схвати као знак за одступање од тежњи које у себи носе трајно ишчезавање. Нови смисао који треба открити и дати, пробудиће у тој реци

нове живоносне токове, који дају нову снагу.

Судбину Дунава најчешће су кројили освајачи. У уверењу да је прошло време њихових монопола, уједињеној Европи предстоји напор да што пре прихвати симболичку вредност коју су открили и неки стари народи, дивећи се светим рекама. За Европу, Дунав је једна таква река, која тече кроз њено средиште. Духовни мостови које Дунав ствара међу народима могу да буду трајнији од оних које је човек сазидео с намером да споји обале, да савлада препреке које су ограничавале спајање људи. Дунав треба волети као судбоносну реку европског јединства. Само заједничка брига о његовом очувању може нас лишити бахате самовоље и безобзирног пљачкања његове снаге. У таквом безумљу неповратно би нестао читав један природни свет, тај чин био би добровољно пристајање на сопствено уништење.

Треба се борити да и данашњи нараштаји допринесу неу-мањеном сјају Дунава, чија прошлост открива и нуди разлоге за нове стваралачке напоре. Јер сви ти културни слојеви низани уз обале Дунава сливају се у величанствено европско плетиво, чије су појединачне шаре делићи који припадају целини и тек тако откривају свој прави смисао. ■

Дејан МЕДАКОВИЋ

Петроварадинска тврђава

КРАЉИЦА БАРОКА

Петроварадинска тврђава, као Гибралтар на Дунаву, својом монументалном архитектуром, комплексном фортификацијом и војностратегијским положајем, вековима доминира непредвидивим простором цивилизацијског размеђа европске историје. Изграђена је на десној обали велике реке, на Петроварадинској стени – истуреном североисточној обронку планинског венца Фрушке горе.

Својим судбински одређеним положајем граничног утврђења, она је статусна капија разноликих граница: цивилизације и варвара, царства и империја, хришћанства и ислама, Балкана и Европе, Бачке и Срема, али и неминовна раскрсница главних путева: сувоземних друмова и речних саобраћајница, укрштених у ковитлацу историјских збивања, некад освајачких, некад трговачких.

Петроварадинска тврђава је крунисана краљица барокних тврђава. Херојска и са својих 112 хектара површине грандиозна, од светаца узвишена и заточеника проклета, у тешким ратовима и опсадама окрвављена, али и поред свих покушаја, никада војнички освојена. Победивши сва искушења, и оно најгоре, да нестане са лица земље – до данас је већим делом сачувана. Мењајући у својој историји само војске и команданте, наметнула се као жива легенда светских размера, која као стена, на којој лежи и чију снагу и у имену носи, постојано околином и судбином нашом господари.

Данас је, и поред високог степена запуштености који је уследио настале девастације, најбоље очувана тврђава војног барокног наслеђа у Европи, ремек-дело Вобанове ексклузивне школе фортификације. Комплексна и за своје време савремена, по свим захтевима оновремене тактике ратовања, у стратешким је констелацијама

Доња тврђава

ВОДЕНИ ГРАД

Васерштат – Водени град, Субурбиум или Унутрашњи град, уобличен у фортификациону форму Доње тврђаве, низијски је део комплекса Петроварадинске тврђаве. Велики грађевински пројекат утврђивања Петроварадинске стене, изградњом моћног војнооперативног граничарског утврђења са масивним фортификацијама изразито одбрамбеног карактера, подразумевао је бројан мултиродовски гарнизон и функционалан војноадминистративни центар.

Током прве половине 18. века цео комплекс Доње тврђаве уобличије се у урбанистички пројектовани војностамбени арондисман, са бројним репрезентативним зградама, монументалним самостанима, уређеним улицама и трговима, али и масивним петоугаоним утврђењем са моћним бастионима, заштитним равелинима, импресивним капијама, и огромним трослојним зиданим опкопима – воденим шанчевима са оштроугаоном формом. Док Горња тврђава користи узвишење као тактичку предност, а Хорнверк велике ровове и развијен мински систем, Доња тврђава свој положај командног и коморског центра штити грандиозним одбрамбеним системом Васерштата, који у своје борбено постројење утврђених објеката, бедема и шанчева увлачи водену масу, стварајући при томе систем природних препрека, смишљено укључених у јединствени одбрамбени механизам Петроварадинске фортификације.

инсталирана. Савршено војно одбрамбено постројење истурено на граничном положају, од пресудног је значаја за судбину царства које је штитило.

Она је последња у низу петроварадинских фортификација, последица миленијумског утврђивања поменуте Петроварадинске стене, постављена као круна над свим утврђењима подизаним на простору тог уздигнутог, стеновитог платоа, с инстинктивном људском намером да свој животни простор заштити снажним утврђењем.

У темељима Петроварадинске тврђаве, захватајући простор Горњег града, археолошким истраживањима потврђене су људске насеобине још од средњег палеолита, затим неолита, и посебно значајног енеолита – бакарног и бронзаног доба (око 2.500 година пре нове ере), периода из кога потиче откривено земљано утврђење са дрвеним палисадама.

Келти, као прва организована војна сила на овом поднебљу (око 100 година пре нове ере), препознајући супериорни положај утврде, обнављају земљани бедем на Петроварадинској стени. За

њима, формирајући подунавски Лимес, нови господари – Римљани, почетком нове ере, подижу утврђење са бројним објектима на истом простору, називајући га Кузум. Тај се историјски процес наставља успоном Угарске државе на простору Срема и Бачке током 13. века, када се подиже веома јак утврђени самостан, као средиште опатије Белафонс. То велелепно утврђење красило је Петроварадинску стену све до доласка Турака, који је у свом походу на Беч освајају 1526. године. Више од 160 година Османлије господаре Тврђавом на Петроварадинској стени, све до Великог бечког рата и 1691. године, када она, после упорне борбе, дефинитивно прелази у руке аустријске царевине.

Стална опасност од контраудара турске војске условила је ефикасну реакцију Дворског ратног савета у Бечу, у виду трајнијег решења у одбрани новограничних области. Наметала се потреба изградње потпуно нове фортификације, пројектоване тако да својим тврђавским постројењима сломи евентуални продор турске армаде. Тако је 1692. године положен камен темељац савреме-

Прва линија одбране ХОРНВЕРК

Хорнверк је један од капиталних делова Петроварадинске тврђаве који са Горњим и Доњим градом чини комплексни систем утврђења, фортификационо усклађених у неодвојиви систем одбрамбених постројења. Као најистуренији део Тврђаве има позицију чеоног, али и најјачег бастионског фронта, који први прима удар непријатељевих јединица.

Највећа опасност Петроварадину претила је из правца југа, од стране граничних утврђења турског царства. Сходно томе, први градитељи Петроварадинске тврђаве и фактички утемељивачи тог истуреног тврђавског комплекса, с почетка 18. века изводе тај велики фортификациони пројекат – војни полигон у облику тестерастих маказа, тј. двоструких рогова (*хорн – рог, верк – дело*).

Спајајући се, у архитектонском смислу, са подножјем Горње тврђаве, Хорнверк се лепезасто шири у велики тврђавски простор ограђен моћним побочним бедемима – левим и десним крилом, који се продужују у бастион Св. Карла и бастион Св. Елизабете, те оформљује Дворожни бастион Хорнверк. Бастион је троредно опасан најширим и најдубљим сувоземним рововима на Тврђави и заштићен масивним бедемима: равелинима Св. Еугеније и Св. Катарине, редутима, контрагардима, лунетама, Царским шанцем и најкомплекснијим подземним војним галеријама, са минским системом и мрежом слушних канала. Хорнверк је као саставни део тврђавског ансамбла фортификационо неодвојив, али у функционалном смислу је компактан, и са својим одбрамбеним постројењима, касарнама, магацинима, капијама и подземним и надземним комуникацијама борбено је био самосталан.

ном и моћном фортификационом комплексу – данашњој Петроварадинској тврђави. Изградња је текла по пројектима најпознатијих ауторитета аустријске војне архитектуре (Кајзерсфелд, Марсили, Вамберг...), који су у масовним, али темељним радовима подизали најсавршеније утврђење Хабзбуршке монархије.

Импресивно утврђење систематски је грађено на три повезана нивоа: Горња тврђава на врху Петроварадинске стене, у подножју Доња тврђава – Васерштат са подграђем, и на јужној страни истурено утврђење – дворожни бастион Хорнверк. Ради борбеног садејства подигнута су и издвојена утврђења: на левој обали Дунава, троугласти мостобран Брукшанац и острвско четвороугаono утврђење Инзелшанац. Према Дунаву, испред Хорнверка, био је назидан заштитни појас Кронверк. Као најатрактивније архитектонско дело, изграђене су подземне војне галерије, компликован комуникациони и мински систем дужине од 16 км, распоређен у четири нивоа под земљом. Цео пројекат подразумевао је

Последња линија одбране

ГОРЊА ТВРЂАВА

Првоизграђени део Петроварадинске тврђаве – Горња тврђава, заокружен и утврђен комплекс бастиона, бедема, капија и објеката – постављена је на највиши ниво Петроварадинске стене. Она је концептуално, у војнооперативном смислу последња линија одбране, коначно упориште бранилаца у структуралном систему одбрамбеног фортификационог система. Са свечаним салонима у официрском павиљону и утврђеним бедемом Кавалиром представља елитни простор Петроварадинске тврђаве.

Простор Горње тврђаве заузима површину од близу седам хектара, налази се на 50 м изнад нивоа Дунава, фортификациран је почетком 18. века са пет бастиона (Леополдовим, Иноћентијевим, Јосифа I, Лудвиговим и Марије Терезије), пет капија (Леополдовом, Дворском, Лудвиговом, Молинаријевом и Карла VI), те са масивним бедемима и озиданим сувим шанчевима третираним подземним минским системом, савршено постављеном унакрсном топовском ватром и низом пушкарница за плутну сапуницу. Сачувани су објекти: Топовњача, Дуга касарна, Једноставна касарна, Официрски павиљон, Леополдова барутана, Магазин за храну, Кавалир и Велики ратни бунар, изграђени током 18. века. Демилитаризацијом Горње тврђаве, средином 20. века, порушени су објекти: Артиљеријска, Инжењеријска, и Транспортирна касарна, Главна стражара и два анекса, грађевине наслоњене на Дугу касарну. Горња тврђава је као културно-историјска целина, богата барокном архитектуром, уз постојеће установе културе, сликарске ателее који подсећају на париски Монмартр, зеленило, угоститељске објекте и Парадни плац, најлепши и најпосећенији простор Петроварадинске тврђаве.

Подземне војне галерије јесу најкомплекснији фортификациони пројекат, који представља највећу туристичку и архитектонску атракцију Петроварадинске тврђаве. Тај подземни комуникациони систем је моћан одбрамбени механизам, предвиђен за смештај великог броја војника, оружја и опреме. Од 1765. до 1783. године тај сплет подземних просторија изграђен је у виду: коридора, тунела, баријада, борбених линија са пушкарницама, помоћних саобраћајница, магацина, вентилационих отвора, „лифтова“, кухиња са каминима и соба за одмор. Посебно место у одбрамбеном систему фортификације заузимају разорно-ефикасна подземна минска поља, која су заједно са 12.000 пушкарница и великим бројем топовских шаржи чинили Петроварадинску тврђаву неосвојивом. Поред Антверпена, ова тврђава је имала највећи мински систем на свету, укопан испод шанчева и пројектован да регулисаним експлозијама масовно уништава војнике непријатеља.

тактичко садејство брдовитог узвишења, степенстих падина и водене масе Дунава, у јединствени фортификациони систем Тврђавске композиције.

После дуготрајне градње са прекидима, уз много људских жртава, Петроварадинска тврђава званично је завршена 1780. године.

Подигнута као прворазредна оперативно-одбрамбена фортификација, са великим гарнизonom од 4.000 војника и бројном артиљеријом, постаје у својој каснијој историји војни административни центар са генералном командом и бројним чиновничким апаратом. После Првог светског рата у саставу је Југословенске државе.

Као изванредна урбанистичко-архитектонска и културно-историјска вредност, Петроварадинска тврђава се средином 20. века демилитаризује и проглашава за споменик културе. Занимљивим културолошким и туристичко-рекреативним потенцијалом, та уникатна вредност представља изузетно значајну националну баштину. ■

Синиша ЈОКИЋ

Београдска тврђава

СВЕДОК ИСТОРИЈЕ ГРАДА

Мало је градова у свету који се могу поредити са Београдом када говоримо о његовом настајању, постојању и опстанку. Мало је градова који имају тако бурну историју. Град на размеђу цивилизација, на ушћу Саве и Дунава, река које доминирају простором панонске равнице и раздвајају јужни, брдовити предео од северног равничарског, одувек је сматран посебним градом, са посебним војничким положајем.

Прва насеља на простору данашње калемегданске тврђаве настала је пре неких 5.000 година. Смештено на бреговима, на ушћу двеју река, због свог положаја вековима је било на мети освајача, али исто тако и полазна основа за даља освајања. Крајем првог века пре нове ере Римљани управо ту подижу надалеко познати Сингидунум. Римска држава се, освајањем тог стратешког положаја у борбама са келтским староседеоцима, учврстила на Балканском полуострву у доњем току реке Дунав. Положај данашњег Београда је несумњиво имао изузетан војни значај. Одбрамбени систем на дунавској граници, а у оквиру њега и Сингидунум, бивао је често изложен варварским нападима, освајан и разаран, најчешће под налетима Авара и Хуна. Са доласком византијске војске у шестом веку у град и тврђаву, поново се покреће процес обнове, али са упадом прво Авара, а потом, у седмом веку, и Словена – поново бива разаран. Данашње име Београд (Бели Град) појављује се тек у деветом веку (878. године у писму папе Јована VIII).

У СРЕДИШТУ РАТНИХ ЗБИВАЊА

Београд се налазио у средишту ратних збивања на византијско-угарској граници, тако да у 9. веку прелази из руке у руку. Са повлачењем Византије ка југу и настајањем јаке српске државе све јаче се сукобљавају интереси тих двеју држава. У 13. веку Београд се дуго налазио у позадини јужне угарске границе и имао је улогу позадинског утврђења без посебног стратешког значаја. Према одлуци угарског краља, 1284. године мирним путем је предат на управу Србима под краљем Стефаном Драгутином. Након Драгутинове смрти Угарска преузима контролу над Београдом, да би тек 1403. године постао престоница српске државе под деспотом Стефаном Лазаревићем. Турци опседају град 1456, а заузима га Сулејман Величанствени 1521. године. Тек 1688. осваја га Максимилијан Баварски, да би га Турци повратили 1690. године. Сталне османлијске најезде са југа терају Аустрију у поход ради одбијања претње од својих јужних граница, па Београд, град и тврђаву, Евгеније Савојски одузима од Турака 1717. године. Када су Аустрија и Турска склопиле мир 1739. године, град је поново припао Турцима. Ослобађају га Карађорђеви устаници 1806. године у току Првог српског устанка, али га већ 1813. Турци поново

заузимају, и стављају под своју контролу. Од 1821. године, за време прве владе Милоша Обреновића, Београд постаје престоница Кнежевине Србије. Због сукоба на Чукур чесми, Турци га бомбардују 1862. године, а 1867. турски командант Београда предаје кључеве града кнезу Михаилу. Од тада се на тврђави, поред турске заставе, вијорила и српска тробојница.

Сам простор Београдске тврђаве након преузимања од Турака био је углавном касарна за смештај војске и војних институција. У Првом светском рату, град Београд и Тврђава, са војним објектима и војним музејом, бивају више пута бомбардовани, а објекти на тврђави порушени (између осталих тешко је страдао и Војни музеј). Освајају их Аустроугарска, потом и Немачка (1914. и 1915. године).

И Други светски рат донео је разарања града, али је делимично поштеђен простор Калемегдана. Управо преко њега су водили путеви ослободиоца Београда 1944. године, тако да се на платоу код Победника, а испред једне од зграда Војног музеја налазила и осматрачница команданта совјетске авијације у операцији за ослобођење Београда (17. совјетска воздухопловна армија).

Након Другог светског рата простор Калемегданске тврђаве све више постаје народни парк, а сама тврђава губи војноодромбени значај и постаје туристичка дестинација за многе заљубљенике у историју и природу. На простору Калемегдана налази се мноштво културно-историјских споменика и институција које обогаћују туристичку понуду не само Београда већ и Србије.

АРХИТЕКТУРА КОЈУ ЈЕ ОДРЕДИЛА СВРХА

Тврђаве су у разним епохама имале и различиту намену. Калемегданска тврђава, у епохи хладног оружја, због самог ограниченог домета наоружања и постепеног ојачавања ратне опсадне технике, развијала се у складу са стратегијским захтевима положаја града и опсадним могућностима потенцијалног нападача. Прву јачу утврду у оквиру одбрамбених положаја на Дунаву стварају Римљани. Римски Сингидунум развија се и еволуира од легијског логора као средишта друштвеног живота, до града са локалном самоуправом, гарнизонам, војском.

Делећи судбину римске империје, од 4. века почиње стагнарање у развоју града. Вековима је положај Београда, и тврђаве на ушћу двеју река, диктирао и архитектуру самог утврђења. Ослања-

јући се на римске зидине, наслањајући се на Саву и Дунав, град и утврђење се током средњег века, прелазећи под управу различитих држава, развијају са осетним утицајем војне архитектуре. Чињеница да су у то време против непријатеља који опседа тврђаву најбољи одбрамбени механизми били јаке и високе зидине са ојачаним кулама, са којих се бранило стрелама, камењем и ужареним (врелим) уљем, те да се тежило да дистанца са непријатељем буде што већа, те су ископавани дубоки ровови испред зидина, умногоме је одредила архитектуру саме тврђаве. Оружја нападача за опсаду и освајање градова углавном су биле справе за бацање тешког камења, којима су се пробијали зидови, капије и рушиле одбрамбене куле, а зидови су поткопавани и довлачене лествица за пењање.

Са појавом ватреног оружја и топова већих калибара мењала се и архитектура тврђава. У прво време су грађене високе куле, да би се боље осмотрио нападач, али се касније, због ризика рушења, упадљивости и изложености, поново вратило нижим утврдама, са многобројним отворима за одбрамбене топове. Како је расла ватрена моћ топова, тако су и тврђаве модификоване, смањивани су њихови габарити, а зидови ојачавани земљаним насипима.

СРЕДИШТЕ ВОЈНЕ ИСТОРИЈЕ

Калемегдан је, дакле, прелазећи из руке у руку, током низа векова мењао свој спољни изглед у складу са развојем наоружања и традицијом војних архитеката. Наиме, у време српске и турске контроле развијао се као класични западноевропски тип тврђаве са правоугаоним обликом, ослоњен на две реке. Наравно да је видљив био и утицај турског начина градње тврђаве. Са већим ривалитетом Турске и Угарске, а касније и Аустрије, под ди-

ректним утицајем тих држава, преплитали су се и њихови стилови у изгледу Београдске тврђаве. Данас је најпрепознатљивији турски утицај на архитектуру Тврђаве, јер су од свих освајача Турци заправо и најдуже њоме владали. Не може се занемарити ни аустријски утицај, јер је у периоду владавине Београдом, у 18. веку, настављен процес обнове и реконструкције тврђаве по аустријским војним архитектонским решењима (Корнаров пројекат).

У војничком погледу Београдска тврђава је имала и за Турке и за Аустријанце, у зависности од тога ко је држао под својом контролом, веома велики значај. У првом одбрамбеном реду основни задатак посаде тврђаве био је да издржи опсаду до доласка главних снага у помоћ из дубине територије. У 19. веку губи се такав значај тврђаве, а њена последња опсада била је 1806. године, када је и освојен Калемегдан под налетом Карађорђевић устаника, али је убрзо, са сломом устанка 1813, враћена под турску контролу. У периоду од 1813. године до завршетка Другог светског рата, Калемегданска тврђава је само симболично тврђава, а практично касарна, до 1867. године турска, а након тога српска.

У периоду после Другог светског рата Тврђава је, нарочито после пресељења касарне, изгубила одлике војног објекта. О војничкој традицији и слави коју је на својим плећима носила сведоче бројни споменици подигнути у част војника и војсковођа (Карлова капија, Карађорђева капија, Споменик захвалности Француској, Споменик-обележје предаје кључева Тврђаве, и др.). На простору Калемегдана, од самог оснивања налази се и Војни музеј, који архитектонски подсећа на средњовековне дворце, а у својим збиркама и сталној поставци чува трагове српске војне историје у којој је незаобилазан састојак и Калемегданска тврђава. ■

Иван МИЈАТОВИЋ

Смедеревска тврђава

ЈЕРИНИН ГРАД

Смедеревски град, као своју престоницу, подигао је српски деспот Ђурађ, син Вука Бранковића. Након смрти деспота Стефана Лазаревића 1427. године, његов сестрић Ђурађ Бранковић преузео је власт у Деспотовини. Када је нови деспот почео да влада Србијом, није имао престоницу, јер су Угри поселили Београд, дотадашњу престоницу деспота Стефана. Место зидања града одређивао је тадашњи положај српске средњовековне државе, који се, због налета Турака, премештао на север. Као повољно место за зидање града одабрано је ушће реке Језаве у Дунав, на самом северу Деспотовине.

Зидање града почело је 1428. године и, уз краће прекиде у изградњи, окончано је турским фортификационим радовима око

У свом завршном издању то је био град облика неправилног троугла, по угледу на Цариград, са 25 кула, а простирао се на површини нешто већој од десет хектара. Због величине простора на којем се налази, Смедеревска тврђава се сматра једним од највећих средњовековних утврђења равничарског типа, не само код нас – већ и у целој Европи.

1480. године. Нема никакве сумње да је планом градитеља предвиђено зидање целог грађевинског објекта, каквог га ми данас видимо, али прво је зидан мањи део данашње тврђаве, познатији као Мали град, односно деспотов замак. Од даље изградње се могло одустати само у случају невоље, пре свега рата. Зато је Мали град предвиђен као посебна целина, која се могла бранити и у случају да буде заузет Велики град. Међутим, у исто време, Мали град је био део Великог, и заједно су чинили један грађевински комплекс.

ДЕСПОТОВА КУЛА

Најзначајнији документ о зидању града налази се на једној од кула Малог града, тачније на Деспотовој (Крстатој) кули, и то је ктиторски натпис градитеља тог монументалног здања, изведен црвеном опеком, а према коме је завршетак зидања Малог града датиран у 1430. години. Чим је завршена изградња, Смедеревски град је постао управно, војно, привредно, културно и црквено седиште српске деспотовине за владавине деспота Ђурађа Бранковића и његових наследника.

У Малом граду су се налазиле просторије за становање деспотове породице и послуге, а репрезентативни део деспотовог замка била је Велика сала за пријеме, која се у млетачким изворима помиње као „sala magna audientiae“. Тај део града је нарочито украшен са три готичке и једном романичком бифором, са којих се пружа поглед на Дунав.

Мали град је имао шест кула, од којих је она најтврђа, Донжон, била намењена последњој одбрани. Према копњу је прокопан

водени ров, подигнута ескарпа, а главни улаз у Мали град имао је двоструку капију. Унутрашња се налазила на главном платну тврђаве, док је на спољној капији постојао покретни део моста који се подизао ланцима. Капија је брањена кулом, познатијом под називом Јеринина кула. Простор Малог града археолошки је истражен и ре-стауриран.

Велики град Смедеревске тврђаве завршен је око 1439. године. Што значи да је дозидано још 19 кула. Неке су биле више од 20 метара, са бедемима ширине и до четири метра, а са копнене стране прокопан је водени ров који је спајао реке Дунав и Језаву. За одбрамбени систем Смедеревског града својствен је заштитни појас у виду нижег спољног зида – ескарпа, зид уз унутрашњу ивицу водених ровова и контрескарпа, зид уз спољну ивицу ровова. Контрескарпа је подигнута уз ровове, док је према рекама постојала само ескарпа.

РУШУИЛАЧКИ И СТВАРАЛАЧКИ ПОРИВИ

Изградња је изискивала велике напоре градитеља, јер се зида-ло веома брзо. Радови су захтевали велике количине грађевинског материјала, кога на лицу места није било, па је готов камен за зида-ње углавном доношен и из старих римских градова у близини Смедерева – из Виминацијума, Маргума, Монс Ауреуса и Винцеје. Поред грађевинског материјала обезбеђеног из античких утврђења, коришћени су бројни антички и средњовековни надгробни споменици. О томе нам сведоче споменици узидани у куле и бедеме Тврђаве, а који се и данас могу видети. Та чињеница изазвала је у народу верова-ње да је за све крива странкиња на двору деспотина Ирена Бранко-вић, народ је прозвао Јерина, рођена Кантакузина, што се види и из начина на који се помиње у литератури – *проклета Јерина*.

У свом коначном издању то је био град облика неправилног троугла, са 25 кула, и простирао се на површини већој од 10 хек-

Кључ Смедеревске тврђаве из XVI века

тара. Због величине простора на којем се простире, Смедеревска тврђава се сматра једном од највећих средњовековних тврђава равничарског типа, не само код нас већ у целој Европи.

У оквиру Великог града, у југозападном углу Тврђаве, налазио се сакрални објекат, чији се остаци и данас могу видети. На основу досадашњих открића и сазнања не може се тачно утврдити да ли је та црква била придворна или дворска, или су то остаци саборне цркве Благовештења, која је била седиште митрополита и место где су се једно време чувале мошти јеванђелисте Св. Луке, и данас заштитника Смедерева. Верује се да је у Великом граду постојала још једна црква већих димензија и да би она могла бити црква Благовештења. Након пада града у руке османских завојевача, те цркве су порушене, а фрагменти црква су пронађени узидани у турско купатило – хамам, као и у једну од полигоналних кула, познатију под називом Водена, коју су Турци подигли на ушћу Језаве у Дунав, учвршћујући одбрану града.

СУДБИНА НЕЗАВИСНЕ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДРЖАВЕ

До пада под турску власт Турци су Смедерево неколико пута опседали. Прва опсада забележена је већ 1439. године, када је султан Мурат II, после три месеца опсаде, заузео град. Тек после неколико година ратовања и преговора са Турцима, 1444. године, склопљен је споразум између деспота Ђурђа и Турака. Тим мировним споразумом, потписаним у Сегедину, у Угарској, деспоту су враћене територије са 20 градова и најзначајнијим међу њима – Смедеревом.

Период мира није дуго потрајао. Са доласком новог султана на престо, жељног освајања, Смедерево постаје поприште тешких борби са Турцима. Мехмед II, познатији као Освајач, 1453. године предузима напад на град, али том приликом шест хиљада Срба успева да одбрани престоницу. Повонни напад је уследио већ 1456. године и био је, такође, неуспешан по Турке. Међутим, тек у трећем походу султана Мехмеда II, пошто је претходно цела територија Де-

спотовине већ била покорена, Смедерево пада у руке османских завојевача 20. јуна 1459. године. Град је пао без борбе, као последица унутрашњих раздора на српском двору после смрти деспота Ђурђа 1456. године. Уједно, пад града 1459. године означава и престанак постојања независне српске средњовековне државе.

КЉУЧЕВИ ГРАДА

Након 1459. године Смедерево је дуго било погранична турска тврђава према Угарској, из које су покретани бројни војни походи на север. Стога Смедеревски град није био порушен. Напротив, додатно утврђиван, нарочито након упада који је извео Вук Гргуровић, познатији као Змај Огњени Вук, 1476. године. Том је приликом град додатно опасан нижим појасом зида, са топовским отворима и полигоналним кулама на угловима Тврђаве и једном код главне капије. Куле су биле прилагођене одбрани ватреним оружјем, а на оној уз Језаву узидана је мермерна плоча са турским натписом и сведочи о времену када су ти радови извођени. Уједно су то били и последњи већи радови на утврђивању Смедерева.

После пада Београда у руке Турака 1521. године, Смедеревски град губи на значају. Током аустријско-турских ратова у 17. и 18. веку, у више наврата Смедерево су поседали Аустријанци, а за време Првог српског устанка 1805. године град ослобађа Карађорђе Петровић. Али већ после 1813. године град је поново у турским рукама, све до коначне предаје Тврђаве српском кнезу Михаилу Обреновићу. Кључеви града предати су испред главне капије према вароши, 12. априла 1867. године.

Све до краја XIX века Смедеревски град је био најочуванија средњовековна тврђава код нас. До првих промена на Тврђави дошло је због неминовног утицаја времена, али и човека. Приликом изградње железничке пруге, после 1880. године, порушена су спољна утврђења са стране према вароши, где је био главни улаз у Тврђаву, а водени ров је засут. Тежа оштећења настала су у време светских ратова. У Првом светском рату Смедерево је 1915.

године гађано артиљеријским наоружањем са дунавске стране. У Другом светском рату Тврђаву су немачке окупационе власти претворили у депо за складиштење муниције и експлозива. Године 1941, 5. јуна, чула се веома јака експлозија, која је нанела велике штете и Тврђави и целом граду. Тада су потпуно уништени делови зида код главног улаза са кулом, јер су се нашли у средишту експлозије. Последњи пут Тврђава је страдала током савезничког бомбардовања 1944. године.

Траг времена је оставио свој белег на зидним платнима и кулама Тврђаве, сведочећи нам о непредвидивости историје. Смедеревска тврђава као војни објекат више није од значаја. Ипак, она је културно наслеђе од непроцењиве вредности. Њени бедеми су симбол пожртвовања неимара, градитељске уметности и уметничке лепоте. Данас је она много више од војног утврђења – споменик културе који наставља да живи и надахњује нове генерације. ■

Мирослав ЛАЗИЋ

Тврђава у Раму

ХРАМ ВЕЛИКОГ СУЛТАНА

Изградња тврђаве може се приписати султану Бајазиту II. Турски путописац Евлија Челеби, који је током друге половине 17. столећа путовао тим крајевима, забележио је народно предање о имену и градњи тврђаве. Он каже да је султан Бајазит Свети дошао на то место, сео на простирач (ихрам) и рекао: „На месту овог ихрама подигните ми једну тврђаву“. Својом „часном руком“ он је на рубове поставио камење „па су зато тој тврђави дали име Ихрам (Храм)“.

Тврђава се налази у истоименом селу, смештеном на обали Дунава, између Костолца и Великог Градишта, недалеко од античког утврђења Ледерата.

Тврђаву Рам су саградили Турци 1483. године да би оснажили одбрану границе између Смедерева и Голупца од угарских упада. Стратешку важност утврђење је имало само до 1521. године, када су се прошириле границе турске империје на север, па је оно изгубило свој значај као погранична препрека. Током 18. века, у аустро-угарским ратовима, оно је поново било стратешки значајно упориште, а затим је живот у њему лагано замирао, све до прве половине 19. века, када су га Турци напустили.

Као изразито војничка грађевина, Рам је сазидан у време пуне примене ватреног оружја и носи одлике артиљеријске тврђаве. И поред тога, у њему се препознају облици старијих фортификација.

Тврђава је неправилне петостране основе, са кулама на угловима. Куле су различитог облика, али су истоветне по укупном одбрамбеном и архитектонском решењу. Имају приземље, два спрата и платформу оивичену зупцима. На сваком спрату налазе се по три засведене топовске нише и једно зидано ложиште. По својој величини и изгледу издваја се улазна кула, која има три спрата и две платформе са зупцима.

Куле повезују бедеми у којима се налази по један топовски отвор. На беме се излазило зиданим степеништем, одакле се могло ући у куле. Око тврђаве је постојао и нижи спољни бедем са скривеним путем, али и ров, преко кога се мостом ступало до капије.

Тврђава у Раму јесте један од првих примера раноартиљеријских утврђења у Србији. По начину градње она се не разликује битно од старијих остварења војне архитектуре, а спољном обрадом зидова одсликава византијске традиције. Главном иновацију представљају облици бедема и кула, који указују на активну примену артиљерије у систему одбране.

У раздобљу турске власти око тврђаве се развило цивилно насеље, о чему данас сведоче остаци једног амама и каравансараја. Иако је релативно добро очувана, тврђава у Раму је изложена тихом пропадању у очекивању отпочињања конзерваторских радова. ■

Гордана СИМИЋ

Тврђава у Бачу

ВОДЕНИ ГРАД

Тврђава у Бачу је најбоље очувани средњовековни фортификациони комплекс у Војводини, који припада типу „воденог града“, намењеног одбрани у мочварним, равним теренима

Бач је веома важан вишеслојни локалитет и историјско место, које припада подунавском појасу. Тврђава са подграђем смештена је на оштром и дубоком бившем речном меандру Мостанге (притоке Дунава), на издигнутом терену који је некада био окружен водом, у непосредној близини древног Бача, по којем је цела Бачка добила име.

На простору под темељима видљивих зидова постојало је насеље из периода млађег неолита – пре шест хиљада година, које је живело и у бронзаном, старијем гвозденом добу и латену, а постоје индиције да је живело и у периоду касне антике током 3. и 4. века. Прва фаза изградње садашњег утврђеног замка везује се за време владавине угарског краља Карла Роберта, за период од 1338. до 1342. године. Дограђивање и ојачавања трајало је два века. Обимни радови предузети су у другој половини 15. и почетком 16. века, посебно за време архиепископа Петера Варадија (1490–1495) и Павла Томорија, када је ојачаван систем одбране од турских напада. Тврђава није претрпела већа разарања ни приликом турских освајања 1529. године, ни приликом ослобођења 1687. године, што јасно потврђује представа тврђаве на гравирима из 1698. године, али фаталних разарања догодила су се 1704. године, током побуне Ракоцијевих курука против царске куће, након чега тврђава никад није обновљана.

Основу тврђаве чини неправилни петоугаоник са четири истурене куле на угловима, грађене опеком, које су међусобно биле повезане обимним зидом. Три углаоне куле имају кружну основу, од којих се издваја она са готичком капелом на спрату, док северозападна има четвороугаону основу. Једини слободностојећи и обновљени објект унутар тврђаве јесте кула Бранич (или Донжон, што је француски назив за кулу), квадратне основе, смештена у источном делу тврђаве. Са јужне стране налазе се остаци издвојене одбрамбене куле – Барбакане. Током археолошких ископавања 2004–2006. године истражен је објект прислоњен уз североисточни бедем, дефинисан као палата, али и цистерна кружне основе на простору између Донжона и југоисточног бедема.

На тврђави су у више наврата обављани истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови, а сада се обављају у оквиру развојног пројекта интегративне заштите наслеђа општине Бач „Векови Бача“. Обављају се систематска археолошка ископавања, научна истраживања у области историјских материјала, етнолошка и архитектонска истраживања подграђа, где се планира оснивање центра за негованье традиционалних вредности, а обављају се и конзерваторски радови са циљем статичке санације и ревитализације кула. Планира се повратак воде у ровове око тврђаве, чиме би се рехабилитовао културни пејзаж и увели потребни садржаји за боравак посетилаца и развој културног туризма. Пројекат је ослоњен на локалну заједницу и низом активности, као што су манифестације, радионице, волонтерски кампови, покушава се истаћи да наслеђе представља развојни фактор те општине са јединственим културним добрима, смештеним у подунавском појасу. ■

Славица ВУЈОВИЋ

Голубачка тврђава

ГОВОР КАМЕНА

Средњовековно утврђење у Голупцу подигнуто је почетком 14. века као важно упориште за одбрану границе и пограничних области. Положај на улазу у Ђердапску клисуру, на стрмим литицама Ридана, био је за то најподеснији.

Највишим деловима утврђења у Голупцу готово да и није могуће прићи, а стеновити терен је онемогућавао поткопавање бедема и кула. Једини приступ тврђави је са запада, па су сви елементи одбране истурени ка тој страни.

Тврђава је првобитно грађена за одбрану хладним оружјем, што се огледа у високим четвороугаоним кулама и масивним бедемима са зупцима и стрелницама. Проналасак барута и развој ратне технике условили су накнадно утврђивање Голупца, обзиђивање четвороугаоних кула и изградњу топовске куле на обали Дунава.

У плану утврђења јасно се уочавају две целине – унутрашње и спољно утврђење, чије се куле и бедеми лепезасто спуштају од највише тачке на којој је Донжон, све до обале Дунава. Испред најнижег дела утврђења је водени ров, преко кога се мостом стизало до капије. Капија је, нажалост, уништена пробијањем бедема и изградњом савременог пута кроз тврђаву.

Горњи простор унутрашњег утврђења са Донжоном и три куле представља засебну фортификациону целину. У њему су очувани остаци веће стамбене грађевине уз главну кулу – Донжон, затим житнице и, вероватно, цистерне. У доњој четвороугаоној кули, на првој етажи, налазила се капела. Претпоставља се да је овај утврђени комплекс најстарији део голубачких фортификација.

Другу фазу развоја утврђења представља приобални простор у коме је изграђена монументална палата. Грађевина је имала подрум, где су биле оставе, и приземље које је, вероватно, служило као стан заповедника тврђаве. Тавански простор је коришћен за одбрану палате. Уз грађевину је подигнута четвороугаона затворена шестоспратна кула, која је поред основне функције одбране служила и за становање.

Спољно, или предње утврђење издваја се својом величином и оно је било такође подељено на две целине. У приобалном простору налазило се пристаниште. Ту је било више грађевина, о чему данас сведоче преостали, али недовољно истражени трагови. У последњој етапи ради заштите пристаништа била је изграђена полигонална топовска кула.

Испред тврђаве се с временом развило цивилно насеље, о коме има највише података из времена када се Голубац налазио у турском поседу. Помиње се да су у предграђу тада постојале три махале, затим Хали-Алијина џамија, два месџида, медреса, дервишка текија и амам паше Коша-Махмуда, чији се остаци и данас виде.

Време настанка и етапе развоја тврђаве није могуће прецизно одредити, јер систематска истраживања нису никада предузета. Историјски извори помињу Голубац као изграђену тврђаву 1335. године, што се вероватно односи само на горњи простор унутрашњег утврђења. Приобални део саграђен је, претпоставља се, крајем 14 или почетком 15. века.

Изградња спољњег утврђења свакако је уследила у првим деценијама 15. века, а последњу етапу, као што је већ истакнуто, представља турска топовска кула, чија се изградња може везати за осму деценију тог истог века. Тада су, највероватније, обзидане четвороугаоне куле спољног утврђења, како би се ојачале и прилагодиле заштити од разорног дејства опсадне артиљерије. ■

Гордана СИМИЋ

Пут императора Трајана

НА ОБАЛИ ДУНАВА

На територији десне обале Дунава, која је обухваћена општином Кладово, концентрисана је данас најзанимљивија – јединствена природна и културна баштина читаве регије, која је, због своје посебности, потенцијално на листи Унеска као део светске културне баштине: Трајанова табла, Трајанов мост и тврђаве Понтес и Дијана – Занес, део чувеног Трајановог пута.

Од извора у Немачкој до ушћа у Црно море, на крајњем одсечку свог средњег тока, у дужини од око 120 км, Дунав се пробија кроз стеновите масиве румунских Карпата (српског Мироча) стварајући на граници између данашње Србије и Румуније клисуру Гвоздена врата или Ђердап, једну од највећих и свакако најлепших речних клисура Европе.

На тим просторима израстале су културе. Из њих је, у бројним симбиозама, настала и европска цивилизација. Истрос, Данувиус или Данубиус јесу називи античког Дунава, о коме је римски писац Плиније Млађи у панегирику римском императору Трајану забележио: *Magnum est stare in Danubii ripae* или, у слободном преводу, *Величанствено је стајати на обали Дунава*. Чудесну природу, импресионирано видљивим траговима славне прошлости, описивали су и многи каснији писци и истраживачи од краја 17. до 20. века, остављајући драгоцене скице, слике и белешке које имају вредност извора (Л. Ф. Марсигли, Фелич Каниз, и др.).

ПОД УТИЦАЈЕМ РИМА

После средњовековног Голубачког града тврђаве, подигнутог на самом улазу у Горњу Клисуру Ђердапа, и чувеног праисторијског локалитета Лепенски вир код Доњег Милановца, на територији десне обале Дунава, која је обухваћена општином Кладово, концентрисана је данас најзанимљивија – јединствена природна и културна баштина читаве регије, која је, због своје посебности, потенцијално на листи Унеска као део светске културне баштине (World Heritage Site): Трајанова табла, Трајанов мост и тврђаве *Понтес* и *Дијана – Занес*. Та репрезентативна целина, подигнута на десној обали римског дунавског лимеса пре тачно деветнаест векова, добро је истражена и заштићена од потапања мерама заштите и радовима у оквиру програма великог *Пројекта Ђердап*, који су се одвијали током последњих деценија 20. века, упоредо са изградњом акумулација за потребе Хидроелектране Ђердап.

Изузетно занимљива споменичка целина створена у јединственом пределу Дунава, поред најмлађе институције за заштиту баштине, Археолошког музеја Ђердапа у Кладову, у коме се данас чувају и артефакти археолошке *Збирке Ђердап*, који потичу са претходно истражених, данас потопљених и несталих обалских насеља, старих и више од десет миленија, затим, из познате средњовековне Кладовске тврђаве *Фетислам*, уз Хидроелектрану Ђердап I, градитељског чуда 20. века, сведоче заједно о миленијумском континуитету људског стваралаштва, насталог у оквиру јединственог геостратешког предела у фасцинантно лепом и милионима година непромен-

љивом природном окружењу реке Дунав, у клисурама регије Гвоздених врата.

Река Дунав, у првих шест векова нове ере, била је граница између Римске империје и Варвара, који су настањивали пределе северно и источно од Дунава. Још у раном првом веку, одмах након освајања, ради заштите стратешких интереса, на обалама се постављају мањи или већи војни положаји и техничке инсталације, путеви, пристаништа. Захваљујући положају у војностратешком смислу, али и природним ресурсима, читаво Подунавље доживљава брз успон који доводи до нагле урбанизације, романизације и настанка великих градова, а читав предео се уређује према римском моделу. Дела настала и пронађена на територији регије Гвоздених врата убрљају се у јединствена остварења римског градитељства и архитектуре, или уметности.

ТРАЈАНОВА ТАБЛА И МОСТ

Трајанова табла налази се и данас у најнеприступачнијем делу Доње клисуре Бердапа, десетак километара узводно од данашње Текије. На природној, готово вертикалној стени, високо изнад нивоа Дунава, римски император Трајан, 100. године наше ере, поставља комеморативни натпис на латинском језику, у шест редова (данас су видљива четири), којим је обележио завршетак радова на изградњи непрекидног римског војног пута кроз клисуре Дунава, у најтежој деоници дунавског тока. Натпис носе два крилата бића, а изнад су представљени делфини. У врху рељефне плоче је испуст, украшен розетама, са орлом раширених крила у средини.

Укупна површина рељефа је импозантних димензија, 5 x 1,75 метар. Натпис *Табла Трајана* изнад рељефа, постављен је у време извођења првих мера заштите у Србији, 1891. године. Трајанова табла се од 1969. налази 20 метара изнад првобитне локације, јер је према *Пројекту Бердап* и захваљујући мерама заштите од пота-

пања због подизања нивоа Дунава, измештена исецањем аутентичног лежишта Табле, заједно са делом оригиналног римског пута – каменог монолита тешког више од 250 тона!

Трајанов мост преко Дунава, величанствени споменик античког градитељства, пројектовао је чувени архитекта Аполодор из Дамаска, који је пројектовао и Трајанов форум у Риму. Од моста који је пре 1.900 година повезивао две насрамне обале римских провинција Горње Мезије (*Moesia Superior*) и Дакије (*Dacia*), код данашњег Кладова (*Kostol/Pontes*) и Турн Северина (*Drobeta*), на обе обале су сачувани, и добро истражени, масивни темељи четири обалска стуба којима се ступало на мост, импозантне висине и монументалности, данас заштићени од потапања изградњом одбрамбеног загата. Из римских литерарних извора сазнајемо да је њихова висина износила 150 римских стопа (45 м, без темеља!). Најбоље је очуван први обалски стуб на десној – српској обали. Са широком платформом за конструкцију првог лука моста над реком и очуваном висином од 10 м, одолева свим ударима већ вековима! Сви стубови моста су рађени од добро печене римске опеке и камених тесаника, постављених на јаке бетонске темеље од чврсте цементне масе (*римски бетон*). У великој реци, овде изузетне ширине, било је 20 стубова, са темељима који су, како то бележе извори и како је потврђено интердисциплинарним истраживањима, рађени применом специјалне технике, уз помоћ дрвених сандука, оплата за темеље (*кесони*).

На Трајановом стубу у Риму, подигнутом 113. године на Трајановом форуму у част његовог тријумфалног похода на Дачане, верно је представљен величанствени камен мост преко Дунава, испред кога велики римски император и стратег Трајан приноси жртву. Мост је завршен 105. године (копија, поклон Италији из 1969. године, може се данас видети у Археолошком музеју Бердапа, у Кладову).

Уз мост је истовремено подигнута камена тврђава класичног типа, позната као Понтес, делом конзервисана.

ДИЈАНА НА ДУНАВСКИМ КАТАРАКТАМА

Дијана се, захваљујући природном положају, убрља у највеће и најбоље очуване и истражене римске војне објекте. Са тврђавом Понтес крај Трајановог моста представља једине две непотопљене грађевине тог типа на линији од Голупца до Прахова. Подигнута је на високој стеновитој литици обале Дунава (*Караташ*, осам километара узводно од Кладова), на месту укрштања главних речно-копнених римских комуникација (*Via Traiana*), са пристаништем, које је имало важну улогу за нормално одвијање речног саобраћаја, те за претовар робе и људи пре уласка у најопасније природне дунавске препреке – *Дијанине катаракте* и теснаце, познате под именом *Гвоздена врата*, које су премошћене изградњом познатог *Трајановог, Сипског канала*, 101. године, у време Трајановог форсирања тог дела Дунава. Служила је за смештај мешовитих помоћних трупа, састављених од пешадије, коњице и морнарице, затим инжењерије и техничких служби за одбрану и регулацију пловидбе каналом. Око тврђаве се развило велико и значајно насеље, које извори шестог века називају градић, *polichnion Zanes*. Археолошка истраживањима откривене су до сада најзначајније тачке тврђаве, дефинисан је габарит и установљене су најзначајније грађевинско-стратиграфске етапе, хронолошки разграничене и документоване добро очуване архитектонске структуре подигнуте још у раном I веку, непрекидно обновљане до средине седмог века. Представља, као и тврђава Понтес, типично трајановску камену тврђаву, са класичном, трипартитном поделом унутрашњег простора, са четири главне копије, повезане улицама које су водиле на све четири стране света и у чијем се центру налазила главнокомандујућа, највећа зграда тврђаве (*principium*). Снажни камен бедеми били су ојачани са 22 куле (до сада је откривено 18) и уоквирени двојним ровом. Због значаја који има, тврђава се непрекидно истражује, са већим или мањим интензитетом. Обухваћена је програмима ревитализације и презентовања као део римског лимеса и репрезентативне сачуване целине која представља светску баштину. ■

Јелена РАНКОВ-КОНДИЋ
Фотографије: Бранко ЈОВАНОВИЋ

